

Шкабаріна Маргарита, ст. магістратури історико-філологічного факультету; науковий керівник – к.пед.н., професор, Лещенко Г. П. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ФУНКЦІЇ МЕТАФОРИ У КІНОПОВІСТЯХ О. ДОВЖЕНКА

***Анотація.** В статті досліджено актуальну проблему лінгвістики та літературознавства – визначення функцій метафори у художньому та індивідуальному стилі письменника. Визначено основні функції тропу та розкрито особливості їх реалізації у кіноповістях О. Довженка. Обґрунтовано, що в творах письменника найбільш яскраво виступають емоційно-оцінна, стиле-, текст- та жанротворча функції метафори, які створюють неповторний колорит, формують мовну картину світу письменника і читача.*

***Ключові слова:** метафора, типи метафор, кіноповість, функції метафори, гібридний жанр, індивідуальний стиль письменника.*

***Аннотация.** В статье исследована актуальная проблема лингвистики и литературоведения – определение функций метафоры в художественном и индивидуальном стиле писателя. Определены основные функции тропа и раскрыты особенности их реализации в киноповестях А. Довженко. Обосновано, что в произведениях писателя наиболее ярко реализуются эмоционально-оценочная, стиле-, текст- и жанрообразующие функции метафоры, которые создают неповторимый колорит, формируют языковую картину мира писателя и читателя.*

***Ключевые слова:** метафора, типы метафор, киноповесть, функции метафоры, гибридный жанр, индивидуальный стиль писателя.*

***Annotation.** The article is devoted to the actual problem of linguistics and literary studies, namely the functions of metaphor in art style and individual style of a writer. On the basis of literature the main functions of trope were singled out, the peculiarities of their implementation were traced in film stories of A. Dovzhenko.*

It was established that in the works of the writer most clearly realized emotionally-estimated, style-, text- and genre forming functions of metaphor that create unique coloring, form the linguistic picture of the world of the writer and the reader.

***Keywords:** metaphor, types of metaphors, film story, functions of metaphors, hybrid genre, individual style.*

На сучасному етапі метафора функціонує у всіх сферах людської діяльності: у художній літературі як своєрідна прикраса тексту, показник індивідуального стилю митця; у наукових дослідженнях як важливий засіб пояснення, популяризації інформації; у повсякденному мовленні як спосіб передачі думок, почуттів, емоцій, або у своєрідних «стертих» метафорах. Поле досліджень, пов'язаних з метафорою, постійно збільшується. Нині метафора є самостійним міждисциплінарним феноменом, оскільки досліджується науковцями різних галузей та розглядається з різних поглядів.

Протягом останніх десятиріч творчість О. Довженка стала предметом досліджень багатьох вчених. Літературознавчий аспект творчості письменника в різний час вивчали О. К. Бабшикін, В. Грановська, С. П. Плачинда, К. С. Дуб, Ю. Я. Барабаш, І. А. Рачук, лінгвостилістичний – І. Кошелівець, Н. Медвідь, О. Є. Поляруш. З методичного боку творчість митця досліджували Л. Ю. Вовкочин, А. Кожуховська, Л. Пригоровська та ін. Однією з найбільш ґрунтовних праць, що присвячена мовним особливостям творів О. Довженка, є книга І. К. Білодіда «Мова творів О. Довженка» [1].

Дослідження метафоричних утворень завжди привертало увагу науковців та розглядалося у різних аспектах. До аналізу метафори зверталися культурологи й мистецтвознавці, які вивчали метафору в художньому просторі. До них слід віднести Н. Д. Арутюнову, О. Н. Веселовського, В. М. Жирмунського, Б. П. Іванюка, К. А. Кедрова, Л. В. Костенка, А. Ф. Лосєва, Б. С. Мейлаха, Х. Ортега-і-Гассета, Ю. В. Тимошенко, О. М. Фрейденберга та ін. Метафору як явище художньої мови з позицій літературознавства та стилістики розглядали психолінгвістики Ф. Р. Анкерсміт, І. В. Арнольд, Н. Д. Арутюнова, Ш. Баллі, Г. С. Баранов, Е. Я. Басін, М. М. Бахтін, В. М. Вовк, Л. С. Виготський, О. І. Глазунова, Ф. де Соссюр, Ю. М. Тинянов, Ц. Тодоров.

Функціональні можливості метафори у своїх наукових розвідках вивчали Н. Д. Арутюнова, В. П. Москвін, А. П. Чудінов, І. М. Кобозєва. Але думки вчених щодо цього питання розходяться. Н. Д. Арутюнова вважає, що первинною функцією метафори є характеризувальна, а вторинною – номінативна («ідентифікація об'єктів») [2, с. 352]. В. П. Москвін виокремлює номінативну функцію і експресивну, яка, на думку вченого, реалізується в кількох окремих: оцінній, зображальній, естетичній, евфемістичній і пояснювальній [3, с. 162]. А. П. Чудінов розрізняє когнітивну, комунікативну, прагматичну і естетичну функції, виділяючи в кожній різновиди [4]. Цікавою, на нашу думку, є гіпотеза В. К. Харченко про 15 функцій метафори, які були покладені в основу книги «Функції метафори» [5, с. 11]. У нашому дослідженні ми будемо послуговуватись класифікацією вище згаданого автора. Незважаючи на вагомі досягнення у царині досліджень метафори, функції метафоричних утворень у кіноповістях О. Довженка ще не були предметом спеціальних досліджень.

Метою нашої статті є дослідження функціональних можливостей метафори у кіноповідях О. Довженка, розкриття їх особливостей та впливу на реалізацію авторського задуму, створення нового гібридного жанру художньої літератури.

В процесі дослідження серед усіх функцій метафори (номінативна, інформативна, мнемонічна, евристична, кодуюча, ігрова, ритуальна і т. д.) нами було виділено чотири основних: емоційно-оцінна, стилетворча, жанротворча та текстотворча.

Емоційно-оцінна функція. Реалізація думок митцями слова у мові художнього твору сприяє появі метафоричної лексики, а саме її емоційно-оцінної функції, адже метафора вживається з метою передачі власної оцінки та відношення до певних явищ та об'єктів. В. К. Харченко зазначає, що метафора є чудовим засобом впливу на адресата мовлення [5, с. 39]. Художнє мовлення має на меті вплив та виховання читачів, їх духовне збагачення, а, отже, метафори є своєрідним «провідником» між автором та реципієнтом. Ми вважаємо, що емоційно-оцінна функція метафори у художньому тексті є не лише провідною, але й закономірною.

Кіноповісті О. Довженка відзначаються глибокою метафоричністю. Головною у кіноповісті «Зачарована Десна» є тема дитинства, тому автор через метафори передає важливість цього періоду життя кожної людини, наприклад: *Було се в далекі старі часи, коли ми не мали ще здорового розуму. Тоді ще не знав я, що все проходить, все минає, забувається й губиться в невпинній зміні годин, і всі наші пригоди і вчинки течуть, як вода, між берегами часу* [6, с. 57]. Завдяки розгорнутій метафорі у якій поєднується предикативні, генітивні метафори та порівняльний зворот, О. Довженко намагається передати свій власний життєвий досвід, змушує задуматись над швидкоплинністю життя, і як наслідок реалізується емоційно-оцінна функція метафори. У кіноповісті «Україна в огні» за допомогою вище згаданої функції метафори письменник доносить до читачів відомості про душевний та моральний стан персонажів, а й усіх людей у роки війни: *Душі у людей були маленькі, кишенькові, портативні зовсім не пристосовані до великого горя* [7, с. 67]. Емоційність наведеної метафори посилюється за рахунок своєрідної предикативної синонімії – градації. Надзвичайне значення набуває ця функція у зображенні персонажів кіноповісті.

Стилетворча функція метафори може реалізовуватись у двох аспектах: як складова художнього стилю та засіб творення індивідуальної манери письма митця. Л. О. Пустоцьвіт зазначає, що метафора, в сукупності з іншими образними засобами, сприяє розрізненню як функціональних, так і індивідуальних стилів мови. Нерідко саме метафора робить стиль автора самобутнім, оригінальним [8, с. 42]. Безсумнівно літературна творчість О. Довженка є взірцем художнього стилю не лише української, але й світової літератури. Стилетворчий характер метафор, які функціонують на сторінках

кіноповістей є одним із показників індивідуального стилю письменника. Серед домінуючих рис, які виділяють творчість О. Довженка серед інших майстрів слова, слід відзначити широке використання розгорнутих метафор, які О. Довженко використовує для опису персонажів, природи, власних ліричних думок. Такі метафори можуть мати структурно-граматичні моделі з 5–6 компонентами. Характерним є вживання різних за природою художньо-виражальних засобів (гіперболи, порівняння, лексичних повторів, літот, антитез тощо). Також широко репрезентовані у кіноповідях гіперболізовані та синестетичні метафори. Серед гіперболізованих метафор домінуючими є розгорнуті предикативні метафори-гіперболи, іноді ускладнені підрядними частинами міри і ступеня, наслідку, умови, означальності, а серед синестетичних найчисельнішою групою є ті, в основу яких покладені зорові відчуття. За структурою це переважно розгорнута синестетична метафора, яка поєднується з іншими художньо-виражальними засобами та ґрунтується на поєднанні або перетині двох чи більше відчуттів. Характерною особливістю побудови художніх образів є синтез виражальних засобів, які увиразнюють та підкреслюють метафору.

Текстотворча функція. В. К. Харченко зазначає, що текстотворчими властивостями метафори називається її здатність бути мотивованою, розгорнутою [5, с. 23]. Про взаємозалежність структури метафори з текстотворчою функцією зауважує М. В. Романюха: «особливого стилістичного ефекту набуває розгорнута метафора в межах усього повідомлення. Тут можна говорити про композиційну метафору або текстотвірну функцію метафори. Розгорнута метафора в масштабі всього повідомлення надає тексту певної організованості» [9, с. 153]. Окрім розгорнутої метафори реалізацію текстотворчої функції здійснює метафора-текст. Про це у своїй статті стверджує І. І. Турамуратова. Якщо говорити про метафору-текст, то це насамперед, лінгвістичне явище, що володіє здатністю до текстотворення. Локалізована в текстовому фрагменті метафора може реалізувати одну з центральних або навіть центральну мікротему тексту, вступаючи в найтісніші образно-тематичні і лексико-семантичні зв'язки з неметафоричним відрізком тексту [10, с. 104–105].

Про функціонування розгорнутих метафор у кіноповідях О. Довженка зазначалося раніше. Саме вони створюють суцільні образи та передають власне ставлення автора до описуваних подій. Менш уживаними, але дуже актуальними є метафори-текст, які мають здебільшого філософський характер та спонукають людей замислюватися над зв'язками минулого, сьогодення і майбутнього. Здебільшого це дитячі спогади письменника та ліричні відступи. В них автор поєднує різні види метафори (генитивну, антропоморфну, предикативну, гіперболізовану тощо). За структурою це одиничні та розгорнуті метафори, що створюють цілісну метафору-текст. Визначити чіткі межі таких метафор, на нашу думку, доволі складно, адже основним

орієнтиром є приналежність цього художньо-виражального засобу до певної мікротеми (чи усієї теми) художнього твору або прихованих автором ідей. Метафоричне текстотворення можна розуміти як буквально, як породження тексту, і алегорично, як породження підтекстового прошарку [4, с.25].

Жанротворча функція. Жанротворчими можна назвати такі властивості метафори, які беруть участь в утворенні окремого жанру [5, с. 25]. Б. П. Іванюк у монографії «Метафора і літературний твір» зазначає, що думка про походження жанру від метафори та й взагалі – про їх співвіднесеність не лише не вичерпала себе, але, навпаки, періодично поновлюється в професійній свідомості і набула особливої актуальності [11, с. 31]. На початку свого дослідження ми передбачили, що метафора (фольклорна, класична, гібридні різновиди) обов'язково має бути пов'язана з іншими жанроутворювальними засобами – фрагментарністю, монтажною композицією, лаконізмом, психологізмом та ліричними відступами. На нашу думку, глибокі індивідуально-авторські метафори допомагають не лише автору передавати свої почуття, оцінки читачам, але і є складовим елементом ліричних відступів кіноповістей О. Довженка, а отже, невід'ємною частиною жанрової специфіки кіноповістей. На сторінках творів Довженка широко функціонують синестетичні метафори, які поєднують у собі слухові та зорові відчуття. Таке метафоричне поєднання допомагає читачу ніби «переглядати» та «чути» твір, бути свідком його подій. Велике структурне та семантичне навантаження мають колористичні метафори, особливо виразно виступають вони у кіноповісті «Україна в огні». Образ України побудовано як в українській вишиванці: червоне і чорне на білому тлі. Вони зустрічаються з першої до останньої сторінок кіноповісті та мають наскрізний характер.

Метафора виступає одним із жанротворчих засобів синтетичного характеру кіноповісті, який поєднує виражальні можливості кіно і змістову глибину літературного твору. Метафора реалізується у жанрових ознаках кіноповісті (зорових та слухових образах, структуруванні ліричних відступів, авторських поясненнях) та є її важливим компонентом. Таким чином метафори виступають структурно-семантичним маркером жанру кіноповісті.

За результатами проведеного дослідження, класифікацію функцій метафори у кіноповістях О.Довженка можна представити таким чином:

1. Емоційно-оцінна функція дозволяє впливати на читача, передавати авторську оцінку та відношення до певних явищ та предметів. Особливо яскраво ця функція виражена у зображенні персонажів кіноповісті.

2. Стилєтворча функція робить стиль О. Довженка неповторним та самобутнім, виражається у синтезі різних за природою художньо-виражальних засобів з структурними, семантичними, гібридними різновидами метафор.

3. Текстотворча функція реалізується у використанні розгорнутих метафор, що створюють суцільні образи та в унікальних метафорах-текстах,

які мають здебільшого філософський характер, поєднують різні види метафори та за структурою поєднують одиничні та розгорнуті метафоричні утворення.

4. Жанротворча функція метафори пов'язана з іншими жанроутворювальними засобами – фрагментарністю, монтажною композицією, лаконізмом, психологізмом та ліричними відступами. Метафора є складовим елементом у синкретичного жанру кіноповіді, є її структурно-семантичним маркером.

1. Білодід І. К. Мова творів О. Довженка / І. К. Білодід. – К. : АН УРСР, 1959. – 95 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – I–XV. – 896 с.
3. Москвин В. П. Русская метафора : очерк семиотической теории / В. П. Москвин. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 184 с.
4. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации: Монография / А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2003. – 248 с.
5. Харченко В. К. Функции метафоры / В. К. Харченко. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1992. – 88 с.
6. Довженко О. П. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941–1956) / О. П. Довженко. – К. : Дніпро, 2008. – 504 с.
7. Довженко О. П. Твори: В 5-ти т. – Т.2/ Упоряд. Ю. Солнцева / О. П. Довженко. – К. : Дніпро, 1984. – 503 с.
8. Пустовіт Л. О. Засоби вираження метафори / Л. О. Пустовіт // Культура слова. – 1976. – Вип.11. – С. 34–42.
9. Романюха М. В. Особливості метафоричної номінації в англomовній фінансовій термінології / М. В. Романюха // Вісник СумДУ. Серія «Філологія». – 2007. – № 1. – Т. 2. – С. 150–154.
10. Турамуратова И. И. Метаметафора и метафора-текст: разграничение понятий/ И. И. Турамуратова // Молодой ученый. – 2010. – № 1–2. – Т. 2. – С. 104–105.
11. Иванюк Б. П. Метафора и произведение (структурно-типологический, историко-типологический и прагматический аспекты исследования) / Б. П. Иванюк. – Черновцы : Рута, 1998. – 252 с.